

Lliçó magistral

Magnífic i Excel·lentíssim Senyor Rector,

excel·lentíssimes i il·lustríssimes autoritats,

il·lustres professors,

senyores, senyors:

No puc negar que dels molts honors que la meva longevitat m'ha concedit, aquest d'avui em plau d'una manera especial. Perquè, com que supera de molt els meus mèrits, és més un testimoniatge de benvolença i d'amistat, que no pas un honor protocol·lari.

Diferents vegades he recordat, en aquesta ciutat mateixa, els béns que n'he rebut durant els anys 1941-1947, alhora com a professor del col·legi de Montision i com a historiador. En revisar, fa poc, el meu llarg esbós de síntesi del lul·lisme italià —reimprès, l'any passat, en el volum segon de la meva *Obra completa*— em venia a la memòria el mig segle exacte, 1943-1993, escolat des que l'havia redactat, part amb els materials recollits a Itàlia entre 1932 i 1936, part amb la bibliografia de i sobre Ramon Llull, acumulada i ordenada en la biblioteca de la Societat Arqueològica Lul·liana. Mig segle és un bon tros de la vida, durant el qual he pogut gaudir de veure com se n'havien aprofitat molts estudiosos lul·lians d'ací i de fora.

Quan, completant notícies en la sèrie d'arxivadors de la vella seu de Can Oleo, redactava després el llarg assaig que us he dit en la meva cambra de Montision, gairebé just acabada la nostra Guerra Civil, poc em podia pensar que aquelles pàgines havien de donar tant de fruit. Basta revisar el gros volum dels *Annali dell'Istituto Universitario Orientale* de Nàpols, corresponent al 1992, amb les actes del congrés titulat *Ramon Llull, il·lullismo internazionale, l'Italia*, reunit al napolità i lul·lià Castel dell'Ovo el 1988, just en entrar al meu vuitantè any de vida, per a percebre els grans progressos que els lul·listes, sobretot italians, han fet, partint d'aquell primer humil esbós. No fou una fita terminal, sinó un punt de partença per a noves recerques.

Ja publicat, el 1993, l'al·ludit volum *Ramon Llull i el lul·lisme* dintre la meva *Obra completa*, se'm presentà el dubte si havia de parlar-vos, avui, de l'alt mestre mallorquí o bé d'algun altre tema, sempre relacionat amb les Illes Balears que donen el títol a aquesta renovada universitat. Al final em vaig decantar envers el món intel·lectual de Mallorca aquells anys llargs que vaig passar entre vosaltres, en tant que sacerdot, professor, historiador, recercador i home de lletres —una mica de tot, i res del tot. De primer, haig de justificar-me'n i d'excusar-me'n, perquè es tracta d'un argument tan recent encara, i tan personal; però el fet que a la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, s'hi hagi llegit, no fa gaire, un discurs de recepció sobre la transició democràtica del 1975 al 1978, em fa pensar que el tema triat és molt més antic —no tant per a mi com per als joves, i àdhuc per als professors, que ara m'escolteu.

Pel que fa al to personal, no oblidem pas la importància que ha anat prenent la «història oral», que resulta imprescindible sobretot per a les situacions i els moments en què només una part de la vida podia passar al paper escrit i publicat. Exemples típics, la història dels antifeixistes a Itàlia, sobretot els darrers anys d'aquell règim, de la «Resistència» en ambdós camps durant la Segona Guerra Mundial, o dels antinacionalsocialistes a Alemanya; o, poc abans, a Espanya mateix, de la vida quotidiana de la gent de dreta en la banda republicana durant la nostra guerra, i la de la gent d'esquerra, alhora, en l'altre camp bèl·lic.

Els sis anys que vaig passar ací, amb vosaltres, ja no eren bèl·lics, a Espanya, grat sia a Déu, bé que ho fossin per a tot Europa i per a gran part del món. Però sí que eren anys en què se superposava una cultura que apareixia a flor de terra, i una altra que havia de mantenir un cert aire de clandestinitat.

Aquestes dues raons, doncs, són alhora l'excusa i la justificació del tema triat per a aquest acte solemne.

* * *

Per començar, un exemple d'aquella semiclandestinitat que deia era la interdicció de l'ús escrit de la nostra llengua, sobretot en estudis de caire científic o erudit. Aquell esbós d'història del lul·lisme italià de què us parlava, en temps normals hauria calgut publicar-lo en català, ací o a Catalunya. No essent això possible, i havent de descartar de publicar-lo a Itàlia en temps de guerra, em vaig estimar més d'estampar-lo en castellà a Madrid, en dos dels primers fascicles de la novella *Revista de Filosofia*. Això, d'una altra banda, em posava a cobert de qualsevol identificació de la meva persistent catalanitat amb el «separatisme» (entre cometes), contra el qual llavors encara es lluitava, amb cops de sabre enlaire —però també damunt la lletra escrita.

Aquella tria de la llengua i de la revista, contra el que se sol suposar, no ajudà gaire a la difusió del meu juvenívol estudi. Només els professionals de la història de la cultura podien tenir accés a aquella edició castellana. La major part dels estudiosos no especialitzats en el lul·lisme europeu, i més estrictament italià, tant a Espanya com a l'estranger, van conèixer el resultat de les meves llargues recerques a través d'un resum que en vaig fer en el volum miscel·lani retolat *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, l'única obra estrictament meva —deixant de banda l'edició de textos o de documents— que ha assolit tres edicions: el 1958, el 1959 i el 1983 (ahora en català i en castellà) —aquesta darrera edició catalana, inserida durant un cert temps, en la premsa de Barcelona, entre els *best sellers* de la temporada.

Quan deia «a Espanya», no partia d'una pura conjectura. En un dels freqüents períodes que he passat a Madrid, sobretot a partir del 1958, vaig haver de consultar-lo, mentre hi redactava un altre escrit. Era abans del 1983. Vaig demanar, a la Biblioteca Nacional, una de les dues primeres edicions. Em feia angúnia de tocar aquell llibre per la brutícia que l'ús havia deixat en la seva coberta i en algunes de les seves pàgines. Una cosa semblant només m'ha esdevingut amb el volum sobre els jesuïtes i la independència d'Hispanoamèrica. Un amic meu, l'actual president de l'Academia Nacional de la Historia al Perú, me'n demanà un nou exemplar per a ell, perquè el seu, l'havia lliurat a la Biblioteca Nacional de Lima, veient l'estat deplorable en què els lectors l'hi havien deixat. És clar que no tots els lectors d'aquell volumet a la de Madrid havien anat a consultar-lo interessats només per Ramon Llull, però estic segur que no caldrà descartar-ne una bona part.

No descarto tampoc que una part de l'èxit d'aquell llibretó es degué al seu títol, al pròleg que li anteposà un dels meus mestres més respectats i estimats, el doctor Jordi Rubió i Balaguer, i al moment en què aparegué: coincidí amb el meu ingrés a la Reial Acadèmia de la Història, sota el patronatge del doctor Gregorio Marañón.

En el to quasi confidencial que m'he permès de prendre en aquest acte acadèmic, m'és llegut de recordar, ara i ací, una circumstància de la primera edició d'aquell recull d'assais —ni estudis ni recerques estrictament científics. Els volums catalans d'aquest darrer caire que fins aleshores havia pogut publicar en català —sobre Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Costa i Llobera— no havien arribat al gran públic. I no volia que aquest, el *vulgus* lletraferit, per entendre'ns, pogués interpretar la meva entrada en aquella prestigiosa Acadèmia de Madrid com un rebuig de la meva persistent catalanitat. Per això vaig voler que el llibre sortís exactament al mateix temps. L'editor m'havia dit que l'original l'interessava, però que els temes tractats no podien arribar a gaire gent; per això em demanà que li'n comprés dos-cents exemplars un cop imprès. Li ho vaig prometre. Emperò, quan encara em trobava a Madrid, el redactor en cap de l'editorial em telefonà textualment: —D'allò, res. Hem fet curt. Ja se'ns han exhaurit els exemplars a l'editorial. Cal pensar des d'ara en una segona edició. Valgui per tants d'altres llibres meus que han trigat anys i panys a exhaurir-se.

* * *

Tot just arribat a Mallorca, Ramon Llull fou la meva targeta de presentació.

Hi vaig abordar, just defensada la tesi doctoral a Madrid, un dia plomís i ploviscós del 1941. El 2 de novembre, el dia dels difunts, per paga. El viatge per mar no fou tan bell com tants d'altres que després havia de fer. Més que la humanitat de Joan Alcover i que el radiant paisatgisme de Costa i Llobera, m'hi havien acompanyat les «vespres de difunts» de Miquel dels Sants Oliver. Però tot d'una el bell parlar de Mallorca m'encisà. Al moll, vaig agafar un cotxe de cavall, mig descobert, com els que encara empren els turistes per a recórrer tranquil·lament la ciutat vella, un «milord», en terminologia purament tècnica. En arribar a Montis-ion pel carrer de Sant Alonso, el preu demanat era bastant més alt que el d'una carrera consemblant a Madrid o a Barcelona en taxi. En dir-li-ho, el cotxer em contestà: —Senyor, sap que s'han apujat ses garroves?— Aquesta *v* labiodental, en comptes de la dura i lletja *f* del català del Principat, em guanyà des del primer moment.

La impressió que de tot d'una em causà el claustre de Montis-ion fou més aviat llastimosa, amb el llarg pedrís de pedra de Santanyí tot esmolat pels salts de tantes generacions d'estudiants que hi havien jugat. Encara no l'havia enlairat, amb tant d'encert, l'arquitecte Josep d'Oleza, per encàrrec del rector d'aquells anys, pare Josep Maria Murall —en gran contrast amb la barbàrie que enrunicarà, anys a venir, el bell «pati de les escoles». Tot sovint em tocava fer d'intermediari entre el rector i l'arquitecte. Quan ambdós li lloàrem el projecte, ens digué amb tota sinceritat que ell pertanyia a l'escola d'En Guillem Forteza, l'arquitecte que sabé estilitzar i modernitzar l'arquitectura tradicional de Mallorca, en les escoles, els palaus —entre aquests, el de Marivent— i àdhuc els quarters de les illes, tots de tan bon gust, mercès al seu gust personal, i a la seva cultura. Sense entendre-hi gaire, quan algú posava emperòs al nou projecte de N'Oleza, el pare Murall, sempre tan escolàstic, li deia: —*Peritis in arte credendum est* (en les arts, cal fiar-se dels perits).

Guillem Forteza, pocs anys després, seria el primer amic que havia de servir com a sacerdot, al moment de la mort, havent-lo acompanyat, pocs dies abans, en l'ambulància, des de la seva possessió fins a la bella casa de la seva mare al carrer de Sant Bartomeu. Em tocà, doncs, de presidir-ne el dol, juntament amb el batle d'aleshores, Mateu Zaforteza i Mussoles, perquè Guillem havia estat alcalde de Palma pel partit liberal durant la Monarquia.

La figura del batle de Ciutat, llavors i en aquelles circumstàncies, em confirmà en el caire tolerant, i un tant regionalista, que havia conservat el carlisme mallorquí. Un parent seu, cap dels tradicionalistes, aquell gran senyor que era don Pep Quint-Zaforteza, havia estat nomenat president de la Diputació Provincial arran d'esclatar la Guerra Civil. Un dia ell em recontà que, per aquells volts de temps, una alta autoritat militar li digué. —*Pepe, no sabia que fueses separatista.* —*¿Yo separatista?* —*Has sido uno de los primeros suscritores de una revista separatista, La nostra terra.* —*¿Y qué piensas hacer con ella?* —*Pues suprimirla en seguida.* —*Apenas podemos, la volveremos a publicar*— li respongué aquell cap dels carlins: un bell diàleg, que sembla calcat damunt les antigues *pasioness* dels sants màrtirs que han anat publicant els bol·landistes. Només que la revista no fou ressuscitada, perquè representava una «Escola Mallorquina» que, quan fou possible de tornar a publicar-la, ja començava a ésser sotmesa a una dura i força injusta crítica. «Ai posteris l'ardua sentença», diria com Manzoni.

Durant l'octavari de la mort de Guillem Forteza, seguint el vell costum mallorquí, ens reuníem a casa seva els seus amics, per a passar el sant rosari. El dirigia, com era quasi obligat, un ermità de Valldemossa. Allà vaig conèixer un personatge, tan bescantat ara en *L'altra cara de l'illa*, de Tolen, com respectat llavors per tots els intel·lectuals mallorquins, per certes conferències que havia fet sobre la pintura actual, amb un tal domini del tema, que fins els crítics més tècnics en restaren meravellats. Era don Joan Sureda i Bimet, baró ben digne d'un esbós biogràfic més històric i més serè. Ell acabava de llegir, al Cercle Mallorquí, «es Círculo», la meva edició comentada de *La belleza ideal* d'Esteban de Arteaga, dintre la col·lecció de «Clásicos Castellanos», mentre els meus dos volums d'Arnau de Vilanova esperaven a sortir com Déu mana en Els Nostres Clàssics. Don Joan me'n féu unes remarques tan fines, que em justificaren els elogis que de les seves conferències m'havia fet Guillem Colom —a la seva primfilada casa del carrer de Sanglada solíem reunir-nos prosistes i poetes, i allà ens recitaven llurs darrers poemes els poetes majors que arribaven de Barcelona, com Carles Riba i Josep Maria López-Picó. La recent troballa de la correspondència del dissortat fill gran de don Joan Sureda amb Borges ha fet ressonar novament, ací i pertot, el nom del fill i del pare. La vídua de don Joan, Pilar Montaner —l'artista del vers rubenià «los olivos que tu Pilar pintó son ciertos»—, ens encarregà, als amics, de redactar-ne l'esquela, i recordo que Miquel Ferrà em digué tot d'una: —Li hem de posar Don Juan Sureda Bimet, perquè fins a la mort ha estat tot un senyor—.

Ho era, malgrat les estretors econòmiques dels darrers anys de la seva vida, després d'haver estat, al palau de l'abat de Valldemossa, l'hoste acollidor de Lord Chamberlain i d'Antoni Maura, de Santiago Rusiñol i de Rubén Darío. És ben conegut el retrat d'aquest, per Vázquez Díaz, en hàbit de cartoixà. Quan mormolava, un dia, —¿Por qué no he sido cartujo?—, Pilar li tragué l'hàbit de cartoixà que don Joan s'havia dut, per a mortalla, de la Gran Cartoixa, durant el viatge de noces. Rubén, embriac, hi vomità al damunt, i Pilar, sense adonar-se que era de llana verge, l'envià a la tintoreria, d'on sortí dos pams més curt. En haver-lo d'amortallar, li arribava només fins als genolls. Sort que poguérem cobrir-li les cames i els peus amb l'escapulari. Fins poc temps abans del seu traspàs, anàvem a fer-li companyia escriptors i artistes. Recordo particularment el pintor Fuster i Valiente i el poeta Miquel Ferrà.

Aquest i Joan Pons i Marquès foren els primers amb qui vaig travar una ferma amistat des de la meva arribada a l'altra meitat de l'illa, al·ludint novament Tolen, però en sentit contrari.

Com ja us he insinuat, el doctor Jordi Rubió i Balaguer —fill del gran amic de mossèn Costa, Antoni Rubió i Lluch, ambdós, pare i fill, professors meus a la Universitat de Barcelona— m'havia encarregat insistentment que, un cop arribat a l'illa, portés els seus millors records a Miquel Ferrà, director de la Biblioteca Provincial. Aquesta, llavors, es trobava encara dintre el vell col·legi de Monti-sion. Vaig trigar uns dies a pujar-hi, per tal de tenir temps de situar-me, per primera vegada, en un col·legi de segon ensenyament. De seguida vaig dir-li que el doctor Rubió, com tots els qui no podíem estar ni amb els uns ni amb els altres, es trobava en un destret intel·lectual, amb la pèrdua de la càtedra, de la direcció de la Biblioteca de Catalunya —llavors, com durant la precedent Dictadura, Biblioteca Central de la Excelentíssima Diputació Provincial de Barcelona—, i de l'annexa Escola de Bibliotecàries. L'havia salvat l'editor Salvat, sense cap redundància, encarregant-li de posar al dia una nova edició de la seva *Enciclopedia*. La frase «els qui no podem estar ni amb els uns ni amb els altres», en boca d'un jesuïta que havia conegut l'exili a Itàlia durant la República, sobtà i colpí Ferrà. Poc després em digué: —Oi que vostès, els jesuïtes, no poden ésser bisbes? —Doncs, normalment, no —li vaig respondre. —Quina llàstima —em contestà. —Quina sort! —li vaig respondre.

Bon punt vaig poder, aprofitant els escassos temps que les classes del matí em deixaven lliure, anava a treballar a la Biblioteca Provincial. M'hi interessaven, més que no pas els manuscrits de Ramon Llull, ja ben treballats per bons estudiosos mallorquins, els referents al Mestre, al seu favor i en contra seva, que vaig aprofitar després en alguns treballs sobre la història del lul·lisme. Un dels primers dies de feina, Ferrà em digué: —Vull que conegui en Pons i Marquès. De moment, el vaig confondre amb mossèn Antoni Pons, per tants documents interessants que havia publicat al *Bolletí* de l'Arqueològica sobre la història institucional, religiosa i econòmica de les Balears. Cap a migdia, el mateix Ferrà m'acompanyà a l'Arxiu del Regne de Mallorca, que Joan Pons dirigia.

L'Arxiu, aleshores, estava situat a les golfes de la Casa de la Ciutat, a la plaça de Cort. L'hi vàrem trobar, juntament amb els seus més assidus recercadors: l'esmentat Antoni Pons, mossèn Joan Vich, en Joan Montaner... Des d'aquella primera conversa començà una gran amistat, reforçada pel fet, que no sabia, que la seva muller, Maria Perxés, havia coincidit amb les meves germanes al col·legi del Sagrat Cor a Barcelona i que el seu pare era una coneixença d'infantesa. Havia estat marmessor, amb el meu, d'un tal don Pau Boada, que havia deixat tota la seva fortuna per a obres de beneficència a la seva vila de Tossa de Mar. Encara em recordava que molts de diumenges al matí el senyor Perxés, per a tractar-ne, venia a casa nostra de Barcelona, llavors al carrer de Llúria —més correctament, Lloria— davant el solar on poc després havia d'alçar-se l'hotel Ritz.

Des de llavors vaig començar a conèixer Joan Pons com a historiador, malgrat la dispersió dels seus escrits, i com a poeta inèdit. Quan, molt més endavant, em donà a conèixer els seus perfectíssims sonets a la mort del seu fill únic mascle, en demanar-li per què no els publicava, em contestà, amb la seva fina ironia: —Ja que he tingut la feblesa d'escriure versos, no vull tenir la de publicar-los—. Tot amb tot, després de la seva dramàtica mort, rere diferents setmanes en coma, ordenàrem els seus papers, amb l'ajut del pare Joan Baptista Bertran, un altre amic desaparegut, i incloguérem els seus poemes cabdals en un volum de les seves *Obres pòstumes*, publicades amb el mecenatge de la Caixa d'Estalvis de Mallorca.

Però Joan Pons no entra en la història de la nostra cultura només per aquella mitja dotzena de volums d'escrits històrics, literaris, artístics i polítics. Durant un terç de segle fou el president indiscutible i indiscutit de la Societat Arqueològica Lul·liana i director del seu impagable *Bolletí*, donà suport a la creació de la Casa de la Cultura del carrer de Ramon Llull —llavors encara li deien «es carrer de Lúlio»—, dirigí molts anys l'arxiu històric, i donà un caire especialitzat d'història de les arts i de l'artesanía a la Biblioteca de la Diputació Provincial. En dos altres llocs li he dedicat una commemoració. Ací no puc, però, estar-me de dir que, en preparar un inventari seleccionat de la col·lecció pictòrica del meu pare, Antoni Maria Batllori de Orovio, arran de la seva mort i abans de la inevitable dispersió d'aquella, vaig trobar en dita biblioteca quasi tota la bibliografia essencial, tot i abraçar, aquella col·lecció, del segle xiv al xix. Poques obres més vaig haver de cercar a les biblioteques de Barcelona i de Madrid.

* * *

Parlant d'història de l'art, recordo que ja he esmentat l'arquitecte Guillem Forteza. Aquest sol nom em suggereix, ara, dues tríades de germans que donaren una certa cohesió a una gran part de la cultura de Mallorca durant aquells anys: la de Miquel, Guillem i Bartomeu Forteza i Pinya i la de Francesc, Miquel i Josep Sureda i Blanes.

Miquel Forteza, enginyer de Camins, era aleshores cap d'Obres Públiques de la província de Balears, i alhora poeta i historiador. I no pas per pura juxtaposició. En projectar noves carreteres, les emmarcava sempre dintre llur marc paisatgístic; ara potser en diríem ecològic. Resseguint amb ell algunes de les rodalies de Roma, hi remarcava sempre ambdós aspectes: la practicitat i la bellesa. Així notava l'encert de dividir-ne els sentits o les direccions amb rengleres d'humils i vistosos baladres, i pensava a introduir-los en aquestes illes. Les carreteres de Mallorca, les havíem recorregut ensems en ocasions diverses. En particular recordo les excursions fetes pel nord i l'est de l'illa juntament amb el músic pare Antoni Massana, per tal d'inspirar-se per a crear les melodies centrals de *Nuredduna*, que Miquel Forteza havia convertit en llibret d'òpera i que de fet fou musicat per Massana. Inaugurada com a concert al Teatre Principal de Palma, més endavant fou interpretada com a òpera al Liceu de Barcelona. En aquesta ciutat, Forteza havia esdevingut molt wagnerià. Com a poeta líric, ha estat un dels pocs de la seva generació respectat pels adversaris de l'Escola Mallorquina. La seva llarga estada a Barcelona, com a col·laborador en la construcció de l'aerosament corbada estació de França, l'havia familiaritzat amb els nous corrents poètics d'entreguerres. La seva pregona admiració per Paul Valéry i la poesia pura, es palesarà, ja reinstal·lat a la seva illa, en la seva perfectíssima traducció de *Le cimetière marin* en col·laboració amb Agustí Calvet, el Gaziel de *La Vanguardia*, que ja havia traduït aquell poema pel seu compte; després, l'una i l'altra confluïren en una *plaque* mig clandestina. Forteza m'havia demanat uns mots de pròleg, que no em deixaren gens satisfet. Fou publicat només com una crítica d'aquella versió, en el *Diario de Mallorca*, en una intolerable traducció castellana feta per qualsevol col·laborador del periòdic. Vaig sentir més això, que no pas que aquell pròleg no m'hagués sortit tal com calia. Però del Forteza poeta, el més paradoxal era que el cap d'Obres Públiques que havia d'assistir amb uniforme d'enginyer de Camins a totes les festes oficials, fos ensems un dels més alts i tràgics poetes dels «desastres» quasi goyescos de la Guerra Civil; el seu dramàtic poema «Els vençuts» no ha estat enaltit com es mereix. Com a historiador, publicà primer un recull de documents sobre els conversos de Mallorca, i, més endavant, el seu valent llibre *Dos mots sobre la veritat*, que tant admirava Américo Castro. Ara, gaudiria de valent amb l'obra tot just iniciada per Carme Riera sobre els processos inquisitorials del final del segle xvii a Mallorca.

Admirador del seu germà Guillem, procurà, un cop mort aquest, que un dels seus continuadors, el també arquitecte Gabriel Alomar, comentés amb la seva autoritat el majestuós volum que recollia els seus escrits sobre l'art i la seva història, més la reproducció gràfica de les seves obres arquitectòniques més reeixides. Miquel considerava el seu germà una víctima de la campanya que, a l'inici de la Guerra Civil, s'alçà ací contra els signants del famós «Manifest» d'adhesió dels intel·lectuals mallorquins a la cultura de Catalunya. N'havia recollit un dossier molt complet. Ambdós mantingueren sempre una explicable aversió contra els dos germans que havien suscitat i bufat fort sobre el foc d'encenalls d'aquella deplorable campanya. Sortosament, un d'ambdós, més endavant, intentà d'explicar, ja que no de justificar, la seva desplaent intervenció.

Dels tres germans Forteza, el més oblidat ha estat Bartomeu, cunyat de l'autoexiliat filòsof cristià Josep Maria Capdevila i de Balanzó, molts anys professor de metafísica tomista a Colòmbia, a la Universitat de Cali, on el vaig saludar personalment, el 1950, en nom de tota la seva família. Bartomeu, a més d'enginyer agrònom, era un excel·lent crític literari. Dissortadament, més que no pas la crítica escrita, exercia la crítica oral en les tertúlies que us deia abans. Encara recordo el vespre en què Guillem Colom ens convocà a casa seva per a llegir-nos *El comte mal*. Érem pocs, perquè l'autor ja sabia que alguns —de mi no ho sabia— no vèiem que un poema èpic d'aquell tipus pogués sortir a llum els anys 1940. Bartomeu hi remarcà l'extremada riquesa de la llengua, que el solleric Colom atribuïa al fet de provenir ell alhora de gent de mar enfora i de terra endins; i recordo també que ens frapà en especial el somni de la protagonista, que semblava paradoxalment emparentat amb el creacionisme líric castellà dels anys 27, dintre un poema encara de caire mistralià. Això em fa venir a la memòria que hi havia també unes altres reunions, aquestes exclusivament poètiques, a casa dels germans Massot, més àmplies de gent, però menys compartides: hi invitaven Maria Antònia Salvà, quan es trobava a Ciutat, Miquel Gayà, i de vegades alguns escriptors catalans com Miquel Melendres i Bertran i Oriola, o algun barceloní que els desconcertava, com ara Joan Vinyoli.

La tríada dels germans Sureda i Blanes era igualment unida i igualment diversificada.

El més prototípic era el sacerdot lul·lista Francesc. Des d'abans de la guerra, fins i tot quan residia a Madrid, havia prodigat estudis i traduccions de Ramon Llull. No deixat tampoc tranquil durant el litigi bèl·lic, continuà els seus estudis lul·lians, ara no tant biogràfics com doctrinals, que calia garbellar per la crítica abans d'emprar-los amb segura tranquil·litat. Però, aquells anys, fou sobretot un animador, fundà diferents sèries d'escrits lul·lians, generalment de curta durada i amb col·laboradors d'alçades diverses. Llavors sorgí la idea —irrealitzable per manca de recursos i de col·laboradors— d'emprendre l'edició crítica de les obres llatines del Mestre mallorquí; però ben prest les prengué en les seves mans més segures el professor Friedrich Stegmüller, de la Universitat de Friburg de Brisgòvia. El doctor Francesc Sureda i Blanes tanmateix fou el creador de la Maioricensis Schola Lullistica, i tirà pel dret àdhuc en el seu títol llatí, amb el mot bàrbar de *lullistica* en comptes de *lulliana*. En aquelles circumstàncies, molt encertadament i prudent, la posà sota el patronatge de l'arquebisbe-bisbe doctor Miralles, que està esperant encara un estudi biogràfic desapassionat, rera les invectives tan parcials que li dirigí Bernanos: Miralles i Sbert era un home molt més complex que «un curé de campagne»; era sobretot, com a erudit, l'autor dels tres grans volums de l'inventari de l'arxiu capitular de Mallorca, i, com a prelat, el bisbe de Barcelona que gosà enfrontar-se amb el general Barrera els anys de la primera dictadura. El seu decidit suport al projecte de mossèn Francesc Sureda permeté de dur-lo a bon port rera una sèrie de reunions al convent de Sant Francesc i al palau del ja esmentat don Pep Quint-Zaforteza; aquest, com a successor directe de dona Agnès Pacs de Quint, coneguda simplement com a Agnès Quint, ens féu sempre costat: així la nova institució s'entrelligava, en certa manera, amb l'antic Estudi General Lul·lià, primer nucli de la primera Universitat de Mallorca. Passada, després, l'Escola a les mans del doctor Sebastià Garcias Palou, es convertí en un centre internacional d'estudis lul·lians i medievals, mercès sobretot a la revista *Estudios Lulianos*. Jo vaig proposar de batejar-la *Studia Lulliana*, però Francesc de Borja Moll —qui ho havia de dir?— s'oposà fermament a donar-li un títol llatí.

Miquel Sureda i Blanes, germà de Francesc, era un metge humanista, molt vinculat a l'escola mèdica de Barcelona; un metge lletraferit, avui massa oblidat, que solia assistir a moltes trobades intel·lectuals, tant a Ciutat com a fora. Aquells volts de temps, era un dels metges de consulta més prestigiosos. Per la meua part, haig de recordar avui la seva eficaç intervenció per a salvar-me d'una greu malaltia, els últims anys de la meua estada entre vosaltres. Un cop retornat a Montision, encara convalescent, Moll, Pons, Ferrà i Miquel Forteza m'hi dugueren una *plaque* sobre paper de fil, mig clandestina per raó de la llengua, en tiratge reduït a trenta-tres exemplars —els anys que jo tenia—, sota el text del Vell Testament traduït per Joan Alcover, *Pel llarg camí que et resta*. Llavors no em pensava que aquella raresa bibliogràfica pogués augurar-me més de vuitanta anys de vida —per la gràcia de Déu, i potser també per la de la Poesia amb majúscula: no l'he conreada quasi mai, però l'he assaborida sempre.

A les nostres reunions, no hi solia faltar tampoc el químic poeta i escriptor subtil Josep Sureda i Blanes. Dominava l'alemany, per haver estudiat a l'Institut Tècnic de Zuric, ara, una escola d'aquella Universitat. Traduïa els poetes alemanys amb perfecció lírica i amb precisió quasi química. Llavors ja l'interessaven l'estada de Jovellanos al castell de Bellver i els seus escrits sobre Mallorca, com més endavant ens donarà una afiligranada biografia del pare Jeroni Nadal en català.

Josep no entenia per què jo alternava l'estudi de grans figures, com Lull i Balmes per exemple, amb d'altres molt menors, com els dos Teixaquet, al segle xvi, o com Arteaga, Gustà, Pou i Baltasar Masdéu, al segle de la Il·lustració. Els conreadors, en canvi, de la història de la cultura solen tenir ben present que aquesta és formada no solament i única per les grans figures, sinó per les grans i per les menors tot alhora; Josep Sureda no sabia que aquells estudis i volums setcentistes que llavors anava publicant havien de servir de base a una visió de conjunt, com la que vaig sintetitzar després en el volum de Gredos sobre *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos*. Josep Sureda i Blanes havia estat de la colla de *La Nostra Terra*, i intervingut activament i personal en la redacció del famós «Manifest» que portà tanta de cua. Un dia em contà que, arran de l'intent d'invasió de l'illa per Portocristo i Manacor i en plena campanya anti-manifest, mentre llegia el diari en el tramvia del Pont d'Inca vers la fàbrica que ell dirigia, un dels viatgers des de la plataforma posterior deia a una dona que seia a dins: —Que no ho sabíeu? Unes certes persones nos volien vendre en els catalans, i no són de classe baixa, sinó de la dels senyors. Tot d'una s'alçà un crit unànim d'indignació: —Que els afusellin a tots!— i Josep continuava llegint el seu diari com si res no el toqués. Llavors, quan tothom parlava d'un mateix esdeveniment, es deia: —Es tramvia en va ple. No havia sentit mai «l'autobús en va ple», tot i que també en els autobusos els comentaris es feien de punta a punta. Quan durant la Guerra Mundial, per precaució, els autobusos havien de creuar l'illa de nits, una vegada, dirigint-me a les fosques al Port de Pollença, on llavors feia de rector mossèn Bartomeu Torres, un home del poble explicava a un amic seu, des de lluny, la seva meravella per haver vist un apotecari des Terreno que «per a llegir se treia ses uieres i que per a mirar de lluny les se posava». Ometo els saborosos comentaris que en feia perquè, com diria mossèn Riber, no entren en prosa noble, i consegüentment no poden entrar en aquesta aula magna.

* * *

Mossèn Torres ja havia publicat la seva primera, breu, biografia catalana de Miquel Costa, que literàriament supera de molt la seva enciclopèdica vida castellana, el seu *Lebenswerk*, l'obra de tota la seva vida. Ell i l'amic Rotger foren els organitzadors de la trobada anual a Cala Murta per a commemorar l'aniversari de la mort de l'alt poeta. Abans que tals trobades literàries en públic fossin possibles, mossèn Torres ja n'havia convocat d'altres, més privades, a Formentor. Tinc encara ben present que la primera vegada, en haver arribat al cim de la carena rocosa que recorre tota la península de Formentor, escassament poblada d'arbres, ens passà pel davant i poguérem veure «el voltor que puja remoure son fullam». Me'n vaig sentir tot commòs. Llavors encara no es percebia el fals distanciament entre Costa i Alcover, ni entre els admiradors de l'un i els denigradors de l'altre. A la festa de Formentor, tots hi anàvem, des dels refinats poetes que he citat al llarg del meu discurs fins als versificadors incipients i els representants de generacions ja depassades, com Pep Tous i Maroto, «mestre en gai saber» pel consistori de Barcelona, un home d'una ingenuïtat entenedidora. A Formentor, un dia, em deia: —En Carner m'estimava molt. Em dedicà un poema sobre la frescor dels meus pous—, sense dir-me, però —i potser no ho sabia— que Carner hi jugava amb les rimes de «Tous» i «la frescor del pous» en un to no satíric, però sí irònic. Joan Pons tant somreia davant la repetició anual de les rimes castellanes «tul» i «azul» de Tous i Maroto per la festa de la Puríssima, com de les de «cosa» i «nosa» en els rims de López-Picó.

De vegades a Formentor, de vegades a Ciutat, compareixia mossèn Llorenç Riber, venint o tornant de Campanet a Madrid, on s'havia convertit en «Don Lorenzo» davant la seva escrivania a la Real Academia Española, tot omplint ràpides quartilles amb les seves belles, però prou apressades, traduccions de sant Agustí i de Joan-Lluís Vives. Em feia angúnia de veure'l, moltes vegades, al pre-restaurat i mig enrunat Estudi General Lul·lià, fent-hi conferències que consistien en la lectura, o relectura, d'esgrogueïts articles publicats al Brusi —com llavors encara era anomenat el *Diario de Barcelona*— amb el bell i vell pseudònim de Perot de Rocaguinarda, enganxats damunt uns papers més blancs. Però també l'estil estava ja esgrogueït. Ell, tot i això, era encara l'anella de conjunció entre els millors poetes de l'illa i els de la generació de Costa i d'Alcover. L'organitzador d'aquelles conferències era el pintoresc pare Miquel Alcover, jesuïta, germà de don Antoni Maria.

Vaig tenir la fortuna de poder tractar, tant a Ciutat com a les seves cases de Campanet, la germana petita de Costa i Llobera, dona Catalina. A Campanet —on el poeta passava els estius quan ja, amb frase d'ell mateix, a Pollença i a Formentor «era estat can Costa»—, els altres capellans, veient la vida retirada que hi feia don Miquel, murmuraven: —Que es pensa que perquè ha escrit quatre gloses ja no pot tractar amb noltros?— A Ciutat, ella em comentava, un dia, l'amistat i les oposicions que hi havia entre el seu germà i don Antoni Maria Alcover, tots dos, canonges de la Seu:

—Pareixia que don Antoni, quan escrivia, cercàs sempre ses paraules i ses expressions més grolleres, i mon germà, ses més fines. —No les cercaven —vaig dir-li—, els venien espontàniament a la ploma.

També Pau Alcover sentia una consemblant admiració pel seu pare, don Joan. Un dia em demanà si l'ajudaria a posar una mica d'ordre en el seu ric epistolari. En acceptar-ho, en comptes de donar-me els dies i les hores en què podria passar per casa seva per dur-hi a terme aquella feina, volgué fer-me dur a Montsió un gros paquet que contenia les lletres que son pare havia rebut de la Península, generalment d'escriptors catalans o de gent mallorquina que vivia fora Mallorca. He sabut, amb plaer, que aquell tresor s'ha salvat i que rau en bones mans. Alguns filòlegs i historiadors ja hi han tingut fruitós accés. Però caldria fer-ne un estudi seriós, i publicar-ne almenys les peces més importants, les provinents dels més alts o més interessants poetes catalans i mallorquins, des de Maragall i Sants Oliver fins al menorquí Àngel Ruiz i Pablo, el qual, al revés dels seus fills, mai no sabé adaptar-se a la vida literària i cultural de Barcelona. Importants, sobretot, les referents a la defenestració de Xènius, que Josep M. Capdevila creia que només don Joan podia evitar. Anys a venir, tornant un dia a Mallorca des de Roma amb el llavors prefecte de la Biblioteca Vaticana i després cardenal Don Anselm Maria Albareda, per assistir al Primer Congrés Internacional de Lul·lisme, el bibliotecari volgué visitar la casa de Don Joan Alcover, on havien tingut tertúlies amicals moltes persones tan diverses com mossèn Costa i mossèn Alcover, aquell integrista capellà manacorí, i el polític republicà Gabriel Alomar. Pau Alcover estava tan commogut per aquella visita com descontent de les picabaralles que ja havien sorgit entre els admiradors de son pare i els de Costa. Vistes, ara, amb una certa perspectiva, hom les podria comparar amb les pugnes entre els partidaris del Mallorca i els de l'Inca.

A la mateixa illa urbana que la casa de don Joan Alcover —a ell, no li païa que li suprimissin el tractament de «don»—, hi havia la impremta Miramar de Francesc de Borja Moll, en el retorçut carrer que duu el bell nom de la Torre de l'Amor. Allà s'imprimiren la major part dels llibres que vaig publicar durant la meva estada a Mallorca, bé que alguns duguessin els noms de Barcelona o de Madrid com a peu editorial. La impremta obria a les set del matí, i en aquella hora, jo hi solia anar a corregir *in situ* les galerades o les segones proves dels meus escrits. Als pocs minuts, ja hi solia ser Francesc de Borja Moll. Era com un retorn als bells temps del Renaixement, quan sovint autors, impressors i editors s'identificaven. Un d'aquells llibres, amb caràcters Bodoni —solts, naturalment— figurà, el 1946, entre els llibres més ben estampats a Espanya. Era el meu estudi i l'edició dels comentaris musicals d'Esteban de Arteaga. Anys a venir, el marquès de Lozoya, quan era director de l'Acadèmia Espanyola d'Art i d'Arqueologia a Roma, encara em recordava «aquells llibres tan bellos que publicaba usted en Mallorca». Moll, mentrestant, amb una fe no cega sinó clarivident, entrunyellava la feina d'editor i de professor amb la redacció dels volums restants del seu insuperat *Diccionari català-valencià-balear*, iniciat de forma artesanal per mossèn Alcover i per ell dut a terme tant amb rigor científic com amb exigent cura tipogràfica. Poc després, vingué el valencià Manuel Sanchis Guarner per ajudar-lo a enllestir una obra insubstituïble. La tinc sempre a mà, al meu despatx de Roma, i gairebé no passa dia que no l'hagi de consultar, convertit per força —amb el català, l'espanyol, l'italià i abans també el llatí— en escriptor quadrilingüe.

Dedicat sobretot, bé que modestament, a la història de la cultura, he hagut de moure'm sempre entre la història, la literatura, la filosofia, les disciplines filosòfiques i també, bé que no sempre, la teologia. Del 1941 al 1963 s'esqueia el quart centenari del Concili de Trento, llavors encara no tan injustament bescantat com en obrir-se el Vaticà II, sobretot per aquells que, sense cap mena de sentit històric, no sabien distingir entre els fruits positius que aquell havia reportat, sobretot en la reforma disciplinària de l'Església, i la poca imaginació dels qui no saberen comprendre el curs dels segles següents.

Davant i contra l'esperit triomfalista que des del començament prengué a Espanya aquella commemoració, amb bombos i platerets, vaig insinuar a Joan Pons la conveniència de dedicar-hi un número extraordinari del *Bolletí* —llavors, per força, el *Boletín*— de l'Arqueològica, amb un caire estrictament científic. El seu director acceptà tot d'una la idea, tant més havent estat Mallorca una diòcesi que havia donat un personatge a cada un dels estaments conciliaris: un president, el cardenal Jaume Del Pozzo, ací conegut com a Pou; un pare del sínode, el franciscà conventual fra Joan Jubí, bisbe de gràcia (auxiliar) de Barcelona i representant, a Trento, del de Girona; un canonista, Miquel Tomàs de Teixaquet, que morí bisbe de Lleida, i un teòleg, el pare Jeroni Nadal, que fou, a més a més, el correu privat del Concili amb l'emperador Ferran I, resident a Innsbruck durant el tercer període conciliar —cal recordar que era germà de Carles V i nét dels Reis Catòlics.

Mercès a la col·laboració de tots, a part dels que només s'interessaven per la història medieval i contra aquests, en sortí un volum que, segons el parer del més eminent historiador modern del tridentí, el professor Hubert Jedin, fou un dels dos més importants del gran nombre de llibres commemoratius apareguts, aquells anys, a Espanya: ho assenyala en un butlletí bibliogràfic sobre aquella commemoració, i m'ho digué també de paraula, car fou aquell número extraordinari del nostre *Bolletí* el que em brindà la llarga amistat amb Jedin, els anys de residència romana abans del seu retorn a Alemanya com a professor universitari.

Us podria parlar també de les sessions de l'Acadèmia Mallorquina de la congregació mariana dels joves, promogudes pel seu director, Jaume Nadal, on quasi tots els escriptors que he anat esmentant en aquest parlament feien lliçons mig clandestines de llengua i de literatura, a les quals acudien molts joves com Josep Maria Llompart de la Penya i Jaume Vidal i Alcover. Però ja no puc allargar-me més.

Amb les múltiples recerques sobre les pròpies arrels històriques, des de Ramon Llull fins als nostres dies, Mallorca era ja internacional en el camp de l'alta cultura, abans que ho redevingués amb l'acollença de tants viatgers multinacionals. Llur entrellaçament li farà conservar i renovar aquella semiclandestina cultura pròpia que mantingué els anys 1941-1947 i que he intentat només d'evocar en aquest breu parlament —un discurs de gràcies per un doctorat que heu volgut atorgar-me més per gràcia que amb causa.

Grans mercès, repeteixo, a aquesta reviscuda i renovellada Universitat de les Illes Balears.